

ПРОСТМОДЕРНІЗМ: ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ І ТЕХНОЛОГІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПРАКТИКИ СУЧАСНОСТІ

У статті розглядається зв'язок постмодерністських парадигм з інноваційними комунікативними практиками сьогодення – дискурсом, мовними іграми, технологіями масової комунікації. Акцентується увага на новій версії постмодерністської філософії – after-postmodernism, вектор якої помітно зміщується у бік комунікації.

Ключові слова: *постмодернізм, комунікація, дискурс, масова культура, мовні ігри.*

The article is dedicated to the problem of the relationship of postmodern paradigms and practices of modern communication – discourse, language games, technologies of mass communication.

Keywords: *postmodernism, communication, discourse, popular culture, language games.*

В епоху інформаційного суспільства відбувається формування нового стилю мислення і нової культури, яка рефлексивно осмислює себе як "постмодерн", тобто пост-сучасність, фіксуючи ментальну специфіку сьогодення у цілому. Цей феномен ще не набув статусу філософської традиції в режимі *post perfect*: його зміст, термінологічний інструментарій знаходяться в процесі свого становлення, не існує достатньої уніфікованості. Однак проблемно-концептуальний пошук філософії постмодернізму реалізує себе в руслі магістральних напрямів розвитку сучасної культури, орієнтуючись на дослідження найбільш актуальних проблем наукового пізнання, про що свідчить великий масив фундаментально-аналітичних праць, присвячених цьому феномену. Зосереджуючись на нововведеннях і експериментах, постмодернізм центрує увагу на концепції практик, дискурсів, текстуальної гри. Розглянемо детальніше питання зв'язку постмодерністських парадигм з культурними практиками сьогодення.

У парадигмальній еволюції постмодернізму можна виокремити два етапи: постмодерністська класика деконструктивізму і його модифікація – *after-postmodernism*. Утвердилася точка зору, згідно з якою епоха постмодерну – це період не стільки у розвитку соціальної реальності, скільки свідомості. А само поняття постмодернізм "використовується сучасною філософською рефлексією для позначення характерного для культури сьогодення типу філософствування, що змістовно-аксеологічно дистанціюється не тільки від класичної, а й неklasичної традиції і конституюється як пост-сучасна, тобто пост-неокласична філософія" [6, 601].

Філософія постмодернізму відмовляється від традиційного для класичної європейської філософії сприйняття метафізики як парадигми інтерпретації реальності, яка дозволяє конституювати універсально-раціоналістичну картину світу. На відміну від модернізму, постмодернізм виключає саму ідею побудови єдиної, системної концептуальної моделі всесвіту. У контексті постмодерністської відмови від логоцентризму пізнання перестає розглядатися як процес експлікації іманентного змісту предметності. У трактовці М. Фуко істина тлумачиться лише як сукупність правил, якими керується суб'єкт у своїй практиці відповідно до нормативних вимог певного дискурсу [8].

Постулювання тотальної відсутності змісту буття, парадигмальна орієнтація на хаос в будь-якій предметності провокує відмову від пізнання глибинного змісту об'єкту і буття у цілому. Зміст розуміється не як іманентний об'єкту, що підлягає експлікації, а як результат довільно реалізованих дискурсивних практик. Магістральний вектор постмодернізму – конституювати себе не відносно до універсально загального, а стосовно одиничного, особливого – призводить до дистанціювання від картини світу в класичному її розумінні. А втім, незважаючи на сказане, можна констатувати, що вже сьогодні окреслюється парадигмальний статус постмодернізму. Його філософська програма задовольняє всім критеріальним вимогам до дослідницької парадигми: має власну модель бачення реальності; формує специфічні ідеали і норми описання і пояснення світу, а також організації знання.

Сьогодні, в епоху кризи ідентифікації, коли руйнується цілісне сприйняття суб'єктом себе як аутоотожної особистості, коли людина виявляється нездатною чітко визначити свою позицію відносно існуючих плюральних аксіологій, відбувається трансформація парадигмальних настанов постмодернізму. На зміну деконструктивізму приходить нова версія постмодерністської філософії – *after-postmodernism*, вектор якої помітно зміщується у бік комунікації, акцент переноситься з текстологічної реальності на реальність комунікативну і центрується навколо поняття "Інший". Тобто, на протилежність класичній філософській традиції, в межах якої людська свідомість позиціонувалася як спрямованість на об'єкт, а також постмодерністській класиці, орієнтованій на текст, сучасна версія постмодернізму актуалізується через суб'єкт-суб'єктні відношення.

У семіотичній культурології Ю. Лотмана визначаються дві основні моделі комунікації: за каналами Я—Я і Я—Інший [4]. Кожний акт комунікації спрямований на вирішення певної задачі. В автокомунікаційній структурі Я—Я, відбувається зрушення коду і контексту переданого повідомлення, трансформується зміст інформації, що веде до зміни самого Я. По суті, автокомунікаційний процес є основою культурної ідентифікації людини. Одночасно він виступає як креативний культуротворчий механізм, спрямований на формування нових ідей, змістів і художніх форм, а також як механізм соціалізації і розвитку особистості.

Якщо автокомунікація реалізує себе через дихотомію Я—Я, то комунікація – через дуалізм Я—Інший. Комунікативна культура особистості – це складна система, що містить: творче мислення; культуру мовної дії; культуру жестів і пластики руху; культуру сприйняття комунікативних дій партнера; культуру емоцій тощо. Комунікація є змістовим аспектом соціальної взаємодії, спрямованої на досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного комуніканта.

Вона можлива при наявності таких компонентів: 1) як мінімум двох комунікантів, які наділені свідомістю і використовують спільні семіотичні засоби – мовні, паралінгвістичні (жест, міміка, мелодія), знакові (зокрема, художній); 2) ситуації, яку комуніканти намагаються осмислити; 3) текстів, що відбивають зміст ситуації на спільній для них мові; 4) мотивів і цілей, які збуджують суб'єктів до спілкування; 5) процесу матеріальної передачі тексту.

Стрижнем комунікації постмодерну є настанова на толерантність. В процесі комунікації формується інформативна і екзистенціальна взаємодія між комунікантами, за допомогою якої досягається взаєморозуміння. В наслідок діалогу відбувається генералізація цінностей, що все більше визволяє комунікативну дію від успадкованих зразків поведінки. Повнота розуміння забезпечується завдяки знанню мови Іншого в усій її специфіці, виконанню правил діалогу, позбавленого будь-якого примушення (інституціонального, культурного тощо), узгодженості планів дій на основі загального визначення ситуації. Справжній консенсус досягається при діалогічно рівноправній процедурі аргументації, що спирається на повсякденну практику. Суб'єкти, досягаючи узгодження, одночасно підтверджують й оновлюють свою належність до певної соціальної групи, а також власну ідентичність, що забезпечує тим самими соціальну інтеграцію.

У ракурсі вербально-комунікативних практик постмодернізму особливе місце надається дискурсу, як "вербально артикульованій формі об'єктивації змісту свідомості, що регулюється домінуючими у певній соціальній традиції типом раціональності" [6, 233].

М. Фуко звертає увагу на те, що функціонування дискурсивних практик в епоху постмодерну відбувається за іманентними правилами, концептами і стратегіями [7]. На відміну від метафізичної традиції, що розуміє дискурс як раціонально-логічну процедуру декодування іманентного змісту світу, постмодернізм інтерпретує дискурсивні практики альтернативно: як акт комунікації. Його простір містить мовні практики і поведінки, що маніфестуються у доступних чутливому сприйняттю формах, необхідних для розуміння тексту, і дають уявлення про учасників комунікації, їхні настанови, мету, а також про умови формування і сприйняття повідомлення.

Дискурс є суттєвою складовою соціокультурної взаємодії з певним соціокультурним і соціопсихологічним контекстом. Він відбувається у змістовому полі з іманентною парадигматикою і особливим мовним середовищем. У його комунікативних актах проявляється специфічна лексика, семантика, прагматика, синтаксис, характерні конкретній соціокультурній сфері. Тому сам термін "дискурс" потребує відповідного визначення ("політичний дискурс", "науковий дискурс", "філософський дискурс", "публіцистичний дискурс" тощо).

Основними аксіологічними парадигмами сучасного дискурсу є діалогізм, посилення особистісного начала, плюралізація точок зору. Постмодернізм принципово заперечує одномірність і стійкість істини, її універсалістське розуміння. В процесі дискурсу створюються (часто спонтанно) умови його багатовекторної структуралізації. Якщо у контексті метафізичного мислення дискурс репрезентує автономний зміст й іманентну логіку об'єкта, то у постмодерністській трактовці відбувається відхід від розуміння його змісту як кінцевого твердження, що не припускає будь-якого варіювання. Увага концентрується на нонсенсі як детермінанті відкритості змісту. Такий підхід зв'язаний з загальною постмодерністською парадигмою щодо хаотичності всесвіту.

Співвідношення нонсенсу і змісту моделюють в постмодерністській філософії проблемне поле, що зв'язане з феноменом випадковості. Фокусуючи увагу на спонтанності дискурсу, постмодернізм на передній план висуває креативний фактор змістотворчості, який відкриває можливість для непередбачуваних змістових модифікацій. В контексті синергетики, зміст і нонсенс, будучи рівно необхідними гранями дискурсу, співвідносяться так само, як лінійні і нелінійні відрізки нелінійного процесу. Отже, лінгвістичний поворот, здійснений філософією ХХ століття, означив зміну парадигми – перехід від філософії свідомості до філософії мови.

Цей процес розвивається паралельно з поглибленням сутнісних характеристик суспільства споживання і поширенням інформаційно-комунікативного простору, що являє собою загальну структуровану медіасистему. На думку Ж. Бодрієра, розвиток комунікації й особливо комунікації масової формує такий феномен як "маса" [2], невід'ємними рисами якої є анонімність і безтілесність. Маса не є носієм автономної свідомості, це – множинний суб'єкт, який живе у світі інформаційних технологій, активний споживач того, що пропонує мас-медіа.

Обмежуючи сприйняття оточуючого простору сферою знаків, маса втрачає зв'язок з повсякденною реальністю, замінюючи її на реальність віртуальну. Комунікація для неї – безперервне поглинання знаків, детерміноване бажанням видовищ. Вона перекодує усі повідомлення з раціонального плану у план уявний і примушує циркулювати за своїми іманентними правилами. Комунікативні маніпуляції часто перетворюють пасивну масу в об'єкт інформаційної агресії, нав'язуючи їй нове бачення соціального світу.

У сучасних умовах формується новий тип масової культури, її концептуальне поле набуває нового змістового наповнення. В ньому відбилися риси епохи постмодерну – карнавалізація, гібридність, мовна гра тощо. Основними парадигмами масової культури стає: орієнтація на використання маніпулятивних технік і технологій керування культурними об'єктами, станами і процесами; орієнтація на вирішення нагальних миттєвих проблем [5]. Особливо чітко це простежуються у рекламних і політичних технологіях.

Простір масової культури епохи постмодерну дуже мозаїчний і завдяки динамічності інформаційних технологій надзвичайно рухливий. Маніпулятивні технології, деформуючи зміст сучасної масової культури, ведуть до активного перетворення її аксіологічної і семіотичної сфер. Трансформуються такі важливі соціальні цінності як "справедливість", "свобода", на перший план висовуються вітальні цінності. У семіотичному просторі знаки і символи стають об'єктами свідомого продукування, створюючи віртуальну комунікативну реальність. Основна задача масової культури – перефокусування уваги споживача з проблемного осмислення реального життя на видовищне сприйняття розважальної продукції, на емоційну розрядку й гру уяви людини. Цілісну метафізичну систему знань і цінностей змінила система мінливих настанов, що транслуються за каналами масової комунікації.

В умовах глобалізації і віртуалізації сучасного суспільства масова культура стає важливим ресурсом конструювання ідентичності у соціумі, надаючи особистості певний комплекс культурних зразків, кодів і стилів. Завдяки інноваційним технологіям, системі соціокультурного проектування, програмування і моделювання, вона стає одним із головних інституалізаційних механізмів впливу на процес розвитку суспільства, визначаючи його ціннісні орієнтири. Незважаючи на спрямованість на "середній" рівень споживача, масова культура, безумовно, є проявом культури нового типу, що акумулює соціальний досвід людської життєдіяльності на постіндустріальному етапі соціальної еволюції, приймаючи на себе функції інкультурації особистості в умовах українських реалій.

Філософія постмодерну по-новому артикулює розуміння мовної реальності. Сучасним етапом її розвитку стала концепція мовних ігор К.-О. Апеля [1]. Зазначу, що термін "мовні ігри", введений у науковий обіг Л. Вітгенштейном, означає одне ціле – мову і дії, з якими вона переплітається [3, 83]. Якщо раніше тлумачення цього поняття в контексті культурних практик спиралося на взаємодію між суб'єктом і текстом, то К.-О. Апель надає йому нового змісту, розглядаючи як суб'єкт-суб'єктну комунікацію. У цьому контексті мова стає не лише механізмом об'єктивації інформації, а й медіатором розуміння між суб'єктами. Регулятивним механізмом комунікації (міжособистісної, публічної або масової), за К.-О. Апелем, стає діалогічне взаєморозуміння суб'єктів.

Парадигмальною основою мовних ігор є осмислення їх як форми життя. Ігрове начало потребує специфічного поля, що моделювало б ігрову реальність, й ігрова спільнота створює для себе віртуальну реальність. Вона перестає жити в об'єктивному світі, а мовні ігри стають засобом переживання цієї умовної реальності.

У трактовці Й. Хейзинги [9] гра є сферою емоційно насиченої комунікації, що об'єднує людей із різним соціальним статусом і професійним досвідом. Вона переносить акцент із звичних комунікативних норм і традицій на мовну розкутість, вседозволеність, епатажність. Найвища цінність гри – не в результаті, а у самому ігровому процесі. Гра звільнює свідомість з-під гніту стереотипів, надає індивіду можливість самореалізації, що виходить за межі його соціальних ролей, сприяє його самовираженню. У грі присутні два первоначала: перше зв'язано з емоційним переживанням гравців і реципієнтів; друге, навпаки, – раціональне за своєю природою, у його межах чітко простежуються правила гри.

Мовна гра має тематичну і ситуативну демаркацію. Надаючи максимально можливу свободу її учасникам, вона реалізується у межах контексту, що зводиться до певних жорстко окреслених правил, детермінованих конкретною ситуацією. Отже, мовна гра – це творчість за певними правилами, процес пошуку і знаходження істини, результат якого не може бути визначеним наперед. Її правила не зафіксовані назавжди, вони можуть протягом гри варіювати. Включаючись у гру, комунікант вносить у текст елемент імпровізації, що часто веде до результату, відмінного від запрограмованого.

Плюралізм, динамізм соціального буття детермінують появу різноманітних мовних практик із різними правилами і специфічною мовою. Невід'ємним компонентом постмодерністської культури стають такі напрями процесуальної арт-практики, як перформанс і хепенінг, в яких підвищується роль співучасті та співтворчості художника і реципієнта, зменшується дистанція між ними.

Перформанс і хепенінг можна розглядати як різновидність акціонізму – їх поєднує процесуальність. Увага концентрується на процесі творчості, а не кінцевому результаті. Для них характерно: непрагматичність ("дія заради дії"); діалогічність; розвиток у часі; поєднання різних видів мистецтва; примат дії і жесту; провокативність, епатаж, експериментальність, нелогічність, випадковність, нереальність; соціальність, спрямованість на глядача; одиничність, миттєвість видовища. Ці художні форми

є синкретичними видами мистецтва. В них живопис, графіка, скульптура, театр, музика, мистецтво мимів створюють нерозривну єдність. Однак на відміну від театральної дії, акція не репетирується, за нею не стоїть чіткий сюжет. У перформансі й хепенінгу знаходять відбиття проблеми сучасного постмодерну. Кожний художник у межах цих форм обирає тематику, яка найбільш його хвилює. Автори активно звертаються до соціальних і політичних тем, виступають з критикою влади.

Головна лінія, що поєднує перформанс і хепенінг – інтерактивність, ефект зворотного зв'язку між творцем і глядачем. В обох випадках реципієнт перетворюється на спостерігача і співучасника творчої дії, в якій велику роль грає імпровізація і випадковість. Однак між цими формами є певні відмінності.

Перформанс, відмовляючись від зайвої театральності, все ж залишається формою паратеатральної дії, що переноситься з театральних підмостків у музеї і галереї. Гра виконується за визначеним планом (сценарієм) і являє собою візуально-процесуальну композицію із символічними атрибутами, жестами і діями.

Хепенінг також є театралізованою дією, однак виставою безфабульною, без чіткого сценарію. Роль імпровізації, спонтанності, непередбачуваності у ньому більш вагома, ніж у перформансі, вище ступінь активності глядачів. Він ґрунтується на спонтанних реакціях виконавців, які провокують ігрову активність глядачів. Сьогодні перформанси і хепенінги вийшли із галерей на вулиці, Internet став їх рупором. З'явилася нова форма акціонізму – інтернет-стріт-перформанс. Відео і фото з акцій, попадаючи у Internet простір, значно розширюють число глядачів.

Ігрова природа простежується також у флешмобі, який інтерпретується як форма розваги і експериментування з віртуальною і дійсною реальностями. Це заздалегідь спланована масова акція, яка організується через Internet або інші сучасні засоби комунікації, щоб звернути увагу суспільства на певні проблеми. Мета цих акцій різна: розвага, спроба отримати гострі почуття, порушення повсякденного ходу життя тощо. Флешмоби можуть набувати політичного (політ-моб) або соціального (соціальний моб) відтінку, часто зорієнтовані на груповий прояв протесту (флешпротестмоб), однак завжди організуються за певними правилами: анонімність учасників акції; жорстке дотримання правил гри й її сценарію; непорушення законів і моральних засад суспільства; оперативність проведення акції; епатажність дії з ефектом несподіванки. У флешмобі найповніше реалізується ігровий принцип, мотив якого полягає не в результаті, а у самому процесі. Саме в іграх суспільство відображає своє розуміння життя і світу.

Отже, сьогодні на зміну деконструктивізму приходять нова версія постмодерністської філософії – after-postmodernism, акцент якої переноситься з текстологічної реальності на реальність комунікативну. Плюральність, динамізм постмодерну, його спрямованість на конструювання власної реальності дали поштовх до розвитку різноманітних сучасних культурних практик (дискурсів, мовних ігор тощо) з різними правилами і специфічною мовою.

Використані джерела

1. Апель К.-О. Трансформация философии / Карл-Отто Апель / [пер. с нем. В. Куренного, Б. Сакуратова]. – М.: Логос, 2001. – 339 с.
2. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального = A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social / Жан Бодрийар / [пер. с фр. Н. В. Сулова]. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. – 95 с.
3. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн. – М.: Гнозис, 1995. – Ч.1. – 1995. – 612 с.
4. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры // Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. – Том I: Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – С. 76—90.
5. Ожогина Ю. В. Трансформация массовой культуры в условиях глобализации: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.13 "Религиоведение, философская антропология, и философия культуры" / Ю. В. Ожегина. – Нижний Новгород, 2009. – 21 с.
6. Постмодернизм. Энциклопедия / [Сост. и научные ред. А.А. Грицанов, М. А. Можейко]. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
7. Фуко М. Археология знания / М. Фуко; [пер. с фр. М. Б. Ракова]. – СПб. : Гуманитарная Академия, 2004. – 416 с.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко : [пер. с фр. С. Табачниковой под ред. А. Пузыряя]. – М.: Магистериум—Касталь, 1996. – 448 с.
9. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга: [пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова; коммент. Д. Э. Харитонович]. – М.: Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.